

УДК 342.9(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.3.20>

**ПРАВОВІ ПИТАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВЛК
ОКРЕМИМИ КАТЕГОРІЯМИ ВІЙСЬКОВОЗОВ'ЯЗАНИХ
ТА ОГОЛОШЕННЯ ЇХ В РОЗШУК
У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ МОЖЛИВИМ ВЧИНЕННЯМ
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ**

Макаренко О.Ю.

*адвокат, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права та процесу
Навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3020-0658
e-mail: a.y.makarenko@gmail.com*

Морозов Є.Є.

*адвокат, кандидат юридичних наук
старший викладач кафедри адміністративного права та процесу
Навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0003-4200-929X
e-mail: morozovevgen.ab@gmail.com*

Макаренко О.Ю., Морозов Є.Є. Правові питання проходження ВЛК окремими категоріями військовозобов'язаних та оголошення їх в розшук у зв'язку із можливим вчиненням адміністративного правопорушення.

Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів процедури проходження військово-лікарської комісії військовозобов'язаними, які подали до ТЦК та СП заяву, про надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, та відповідно реалізували своє право на відстрочку (з врахуванням того факту, що на момент оголошення військовозобов'язаного в розшук, термін дії відстрочки не закінчився). Авторами проаналізовано окремі випадки, коли військовозобов'язані можуть проходити військово-лікарські комісії на визначення придатності за станом здоров'я до військової служби.

Дослідження виявляє подвійну природу трактування норм чинного законодавства, з боку територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, в деяких регіонах України. З однієї сторони, ТЦК та СП самостійно, в більшості випадків, не направляють військовозобов'язаних, які мають відстрочку або подали заяву про неї, для проходження ВЛК, з іншої – відмовляють їм у наданні відстрочки через непроходження ВЛК або оголошують таких осіб у розшук під час діючої відстрочки за непроходження (відмову від проходження) ВЛК.

Вказана обставина має значний вплив на сучасне суспільство, так як не однакове трактування норм чинного законодавства України з боку деяких ТЦК та СП створює серйозну загрозу для дотримання конституційних прав та і свобод людини в Україні. Автори підкреслюють критичну важливість забезпечення прозорості та однакового трактування вказаних випадків, що дозволить усім суб'єктам владних повноважень та військовозобов'язаним вірно розуміти та дотримуватися норм чинного законодавства України щодо питань процедури проходження ВЛК військовозобов'язаними.

У статті аналізується випадки, коли військовозобов'язані, які звернулася із заявою про відстрочку, або вже мають відстрочку, можуть бути направлені для проходження військово-лікарської комісії. Також авторами проаналізована судова практика із відповідних питань, що

дозволило зробити ґрунтовний аналіз наявної проблеми та запропонувати шляхи її вирішення. Додатково досліджено, що судова практика в даному випадку, може слугувати певним орієнтиром для напрямків подальшого вдосконалення нормативно-правової бази, та свідчить про наявність значної кількості випадків не однакового застосування норм законів та підзаконних нормативно-правових актів.

Ключові слова: мобілізація, воєнний стан, відстрочка від призову, військово-лікарська комісія (ВЛК), розшук правопорушника.

Makarenko O.Yu., Morozov Ye.Ye. Legal issues regarding the passage of the Military Medical Commission by certain categories of conscripts and the issuance of warrants for their arrest in connection with possible administrative offenses.

The article is devoted to the study of certain aspects of the procedure for passing the military medical commission by conscripts who submitted an application to the TCC and SP for a deferral from conscription during mobilization and, accordingly, exercised their right to deferral (taking into account the fact that at the time of declaring the conscript wanted, the deferral period had not expired). The authors analyzed specific cases in which conscripts may undergo military medical examinations to determine their fitness for military service based on their health condition.

The study reveals the dual nature of the interpretation of the provisions of current legislation by territorial recruitment and social support centers in some regions of Ukraine. On the one hand, TRCs and SSCs independently, in most cases, do not refer conscripts who have a deferral or have applied for one to undergo a military medical examination, while on the other hand, they refuse to grant them a deferral due to their failure to undergo a military medical examination or declare such persons wanted during the current deferral for failure to undergo (refusal to undergo) a military medical examination.

This circumstance has a significant impact on modern society, as the inconsistent interpretation of the provisions of current Ukrainian legislation by some military registration and enlistment offices and military units poses a serious threat to the observance of constitutional rights and freedoms in Ukraine. The authors emphasize the critical importance of ensuring transparency and uniform interpretation of such cases, which will allow all authorities and conscripts to correctly understand and comply with the provisions of current Ukrainian legislation regarding the procedure for conscripts to undergo medical examination.

The article analyzes cases where conscripts who have applied for a deferral or already have a deferral may be referred to a military medical commission. The authors also analyze court practice on relevant issues, which has allowed them to conduct a thorough analysis of the existing problem and propose ways to solve it. Additionally, it was found that judicial practice in this case can serve as a certain guideline for further improvement of the regulatory framework and indicates the existence of a significant number of cases of inconsistent application of laws and subordinate regulatory acts.

Key words: mobilization, martial law, deferment from conscription, military medical commission (MMC), search for the offender.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення та запровадженого у лютому 2022 році правового режиму воєнного стану, дуже актуальним є питання про підстави та процедуру проходження призовниками, військовозобов'язаними та військовослужбовцями військово-лікарської комісії (надалі -ВЛК), а також необхідності проходження ВЛК особами, якими були вже подані заяви про надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період та особами, у яких строк дії відстрочки не завершився.

Не дивлячись на той факт, що з моменту повномасштабного вторгнення минуло вже декілька років, а фактична агресія розпочалась ще в 2014му році, ми не встигаємо в повній мірі привести діюче законодавство до того якісного стану, коли в ньому будуть відсутні пробіли та дублювання, алгоритм дії вповноважених осіб буде максимально деталізований та зрозумілий для всіх учасників відповідних правовідносин.

Нажаль, військове право, не є в цьому виключенням, хоча вдосконалення саме військового права, є одним із пріоритетніших завдань. Що ж стосується питання притягнення окремих громадян до відповідальності за вчинення відповідних правопорушень, ми також вимушені орієнтуватись на судову практику, яка в багатьох випадках є орієнтиром для законодавця в питаннях виявлених практикою прогалин діючого законодавства, які вкрай нагально треба усунути. Таке

вдосконалення нормативно-правової сприятиме як ефективній роботі співробітників ТЦК та СП, в частині раціонального використання робочого часу, так і ймовірним правопорушникам, які у випадку помилкового трактування вимог діючого законодавства окремими співробітниками ТЦК та СП, вимушені витратити і свій час, і час представників судової системи, співробітників ТЦК та СП, на усунення проблемних ситуацій та помилкових спроб притягнути громадян до адміністративної відповідальності за порушення, які вони не реально не вчиняли.

Метою дослідження є аналіз діючого законодавства України, яке регулює питання проходження військово-лікарської комісії під час воєнного стану, питання притягнення до відповідальності за вчинення окремих видів адміністративних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил військового обліку, та аналіз судової практики щодо вирішення спорів за даною категорією справ. Формулювання авторських пропозицій відносно покращення вимог діючого законодавства з метою вирішення комплексної проблеми не обгрунтованого притягнення до відповідальності окремих категорій військовозобов'язаних за вчинення окремих видів адміністративних правопорушень.

Стан опрацювання проблематики. Маємо зазначити, що питання забезпечення прав і свобод громадян були предметом дослідження таких вчених як П. Рабінович, М. Цвік, Я. Лазур. Дослідженням питань валіфікації адміністративних правопорушень займалась дослідниця К. Чишко. Суттєвий внесок в дослідження окремих аспектів дотримання законності в адміністративному судочинстві здійснили Ю. Битяк, О. Бандурка, В. Теремецький.

Проте в межах наданого дослідження, в авторів виникло бажання зосередитись в першу чергу не на потужному представництві науки адміністративного права в правовому минулому та сучасності України, а звернути увагу на практичній складовій теми, яку ми обрали для дослідження. Ми пропонуємо звернути увагу на опрацювання проблеми з точки зору судової практики, як певного орієнтиру для суспільства, науки, пересічних громадян, проблеми, яка має вплив на їхнє життя та майбутнє і яку має вирішити законодавець.

Виклад основного матеріалу. Маємо відзначити, що статтею 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» № 3543-ХІІ від 21 жовтня 1993 року передбачено перелік осіб, які мають право на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації [1]. Так відповідно до ч. 7, 8 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» № 3543-ХІІ від 21 жовтня 1993 року, перевірка підстав щодо надання військовозобов'язаним відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації та її оформлення здійснюється територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП). Крім того, відстрочка від призову на військову службу під час мобілізації може оформлюватися за допомогою Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів на підставі даних, отриманих з інших державних реєстрів або баз даних, які підтверджують, що військовозобов'язаний має право на одну з вищезазначених відстрочок [1].

Так, в останній період окремі військовозобов'язані що мають належним чином оформлену відстрочку, почали отримувати у застосунку «Резерв +» повідомлення про звернення ТЦК та СП до Нацполіції з метою доставки вказаних осіб для складання протоколу про адміністративне правопорушення за не проходження (відмову від проходження) ВЛК.

Іншими словами, військовозобов'язані, які реалізували своє право на відстрочку, були оголошені ТЦК та СП у розшук з метою доставки їх органами Національної поліції України для складання протоколу за не проходження (відмову від проходження) військово-лікарської комісії.

Така практика зменшує позитивний ефект від якісної роботи окремих міністерств із впровадження оборони «Резерв +», та створює додаткове навантаження як на співробітників ТЦК та СП, так і на співробітників Національної поліції України.

Для з'ясування підстав оголошення у розшук одного з таких військовозобов'язаних адвокатами був зроблений адвокатський запит до відповідного ТЦК та СП. У відповіді на адвокатський запит було зазначено про порушення такою особою вимог п.2 розділу II Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист» № 3621-ІХ від 21.03.2024 в редакції Закону України № 4235-ІХ від 12.02.2025.

Згідно зі змісту відповіді на адвокатський запит, правопорушення полягало в тому, що особа яка була оголошена у розшук, не пройшла до 05 червня 2025 року повторний медичний огляд з метою визначення придатності до військової служби. Разом із тим, такий обов'язок мали лиш

ті військовозобов'язані, що були раніше визнані «обмежено придатними». Тому, з метою складання протоколу та постанови за порушення правил військового обліку за статтями 210 та 210-1 КУпАП виникла необхідність доставити до ТЦК та СП особу правопорушника. Також ТЦК та СП додатково зазначили, що відомості щодо ступеню придатності військовозобов'язаного (відносно якого було зроблено адвокатський запит) до військової служби, відсутні, як і інформація, про дату останнього проходження військово-лікарської комісії вказаною особою.

Автори цієї статті не погоджуються з цим, оскільки на військову службу під час мобілізації на особливий період призиваються резервісти та військовозобов'язані, які придатні до військової служби за станом здоров'я та не мають права на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації з підстав, визначених статтею 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [2].

Визначення придатності за станом здоров'я до військової служби призовників, військовослужбовців та військовозобов'язаних здійснюється шляхом проведення військово-лікарської експертизи військово-лікарськими комісіями (далі – ВЛК) [2]. І тут також треба враховувати, що навантаження як на лікарів ВЛК так і на лікарів що займаються лікуванням та реабілітацією наших військових, є дуже значним, і їх робочий час також має використовуватись раціонально.

Відповідно до наказу Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних силах України» від 14.08.2008 № 402 військово-лікарська експертиза визначає придатність за станом здоров'я до військової служби, служби у військовому резерві військової служби призовників, військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, установлює причинний зв'язок захворювань, травм (поранень, контузій, каліцтв) з військовою службою та визначає необхідність і умови застосування медико-соціальної реабілітації та допомоги військовослужбовцям [3].

Громадяни України, які перебувають на військовому обліку, можуть бути направлені на медичний огляд шляхом вручення їм повісток за наявності підстав для проходження медичного огляду відповідно до відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі призовників, а також направлені на такий огляд у разі, коли такі громадяни самостійно виявили бажання пройти медичний огляд [2].

Крім того, відповідно до норм Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист» № 3621-IX від 21 березня 2024 року громадяни України віком від 25 до 60 років, які були визнані обмежено придатними до військової служби до набрання чинності цим Законом (крім осіб, визнаних в установленому порядку особами з інвалідністю), з дня набрання чинності цим Законом зобов'язані до 5 червня 2025 року пройти повторний медичний огляд з метою визначення придатності до військової служби. Такі громадяни зобов'язані самостійно звернутися до територіального центру комплектування та соціальної підтримки або через електронний кабінет призовника, військовозобов'язаного та резервіста з метою отримання направлення на військово-лікарську комісію для проходження медичного огляду [4].

Але слід звернути увагу, що згідно пункту 63 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період» від 16 травня 2024 р. № 560 військовозобов'язані, які звернулися до районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки із заявою про надання відстрочки, до прийняття рішення відповідною комісією не направляються для проходження медичного огляду для визначення придатності до військової служби, крім тих, що були раніше визнані обмежено придатними або тимчасово непридатними до військової служби за станом здоров'я, на строк від шести до 12 місяців, відповідно до висновку військово-лікарської комісії, у разі закінчення строку дії довідки (постанови) військово-лікарської комісії, за винятком тих, які визнані в установленому порядку особами з інвалідністю. У разі ухвалення комісією рішення про відмову у наданні відстрочки військовозобов'язаний, який підлягає призову на військову службу під час мобілізації, направляється на медичний огляд для визначення придатності до військової служби.

Військовозобов'язані, у яких строк дії відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період не завершився, на медичний огляд не направляються, крім випадків, коли військовозобов'язані приймаються на військову службу за контрактом, або були визнані обмежено придатними та не проходили повторний медичний огляд з метою визначення їх придатності до військової служби, або самостійно виявили бажання пройти медичний огляд [2].

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок про те, що військовозобов'язані, які звернулися до ТЦК та СП із заявою про надання відстрочки, та військовозобов'язані, у яких строк дії відстрочки не завершився, на медичний огляд не направляються. Серед виключень можуть бути випадки, коли комісією прийнято рішення про відмову військовозобов'язаному у наданні відстрочки, у разі визнання військовозобов'язаних обмежено придатними, якщо вони не проходив повторний медичний огляд з метою визначення їх придатності до військової служби, а також в випадку самостійного виявлення військовозобов'язаним бажання пройти медичний огляд.

Тому за нашою думкою ТЦК та СП не має право під час дії відстрочки у військовозобов'язаного, оголошувати його у розшук за не проходження (відмову від проходження ВЛК), якщо військовозобов'язаний раніше не проходив ВЛК, тобто обмежено придатним не визнавався, не виявляв самостійного бажання пройти медичний огляд та не отримував направлення на проходження ВЛК.

У разі виявлення таких фактів, та оголошення у розшук військовозобов'язаних, з моменту подання ними заяви про надання відстрочки від призову, або під час дії відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, такі військовозобов'язані можуть звернутися зі скаргою до обласного ТЦК та СП або до суду із позовом про визнанні дій протиправними та зобов'язання вчинити певні дії.

Національні суди України у своїх численних судових рішеннях неодноразово підкреслювали, що вимога пройти ВЛК до прийняття рішення щодо відстрочки та під час діючої відстрочки не відповідає вимогам чинного законодавства. Подібні дії можна кваліфікувати як перевищення повноважень з боку ТЦК та СП і порушення прав та інтересів особи, яка звернулась із заявою про надання відстрочки від призову, або отримала її у встановленому законом порядку.

Так, у постанові Другого апеляційного адміністративного суду від 29 січня 2025 року у справі № 440/1087/24 прямо зазначено про те, що проходження позивачем військово-лікарської комісії для визначення ступеня придатності до військової служби не є необхідною умовою для визначення права на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, у зв'язку із тим, що він є здобувачем вищої освіти, який навчається за денною формою освіти. Відтак, не проходження військово-лікарської комісії для визначення ступеня придатності до військової служби не може бути підставою для відмови у наданні відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, на яку позивач має право відповідно до закону [5].

В своєму рішенні, Шевченківський районний суд м. Чернівців від 17 липня 2024 року по справі № 727/6902/24 наголосив, що відповідач при розгляді справи про адміністративне правопорушення стосовно позивача не врахував вимоги даної статті щодо встановлення всіх обставин, які мали значення для вирішення справи, зокрема дані про особу, яка притягується до адміністративної відповідальності, а саме не з'ясував наявність підстав для одержання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, не взяв до уваги, що на момент складання протоколу про адміністративне правопорушення та розгляду справи позивач є вчителем фізичної культури (п. 2 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію») і відповідно до п. 63 «Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період», військовозобов'язані, які звернулися до районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки із заявою про надання відстрочки, до прийняття рішення відповідною комісією не направляються для проходження медичного огляду для визначення придатності до військової служби [6].

В рішенні Вінницького окружного адміністративного суду від 07 травня 2025 р. у справі № 120/16159/24 судом було зазначено, що серед документів, які мають бути подані разом із заявою для оформлення відстрочки, відсутній документ про проходження ВЛК. Крім того, відповідно до п. 63 Порядку №560 (на момент виникнення спірних правовідносин), військовозобов'язані, які звернулися до районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки з заявою про надання відстрочки, до прийняття рішення відповідною комісією не направляються для проходження медичного огляду для визначення придатності до військової служби.

Відтак, фактична вимога пройти медичний огляд до прийняття рішення комісією за заявою про надання відстрочки суперечить приписам Постанови КМУ № 560.

Також у п. 63 Порядку № 560 вказано, що у разі ухвалення комісією рішення про відмову у наданні відстрочки військовозобов'язаний, який підлягає призову на військову службу під час

мобілізації, направляється на медичний огляд для визначення придатності до військової служби. Військовозобов'язані, у яких строк дії відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період не завершився, на медичний огляд не направляються, крім випадків, коли військовозобов'язані приймаються на військову службу за контрактом. Таким чином, обов'язок військовозобов'язаного проходити ВЛК виникає з моменту його направлення на ВЛК саме ТЦК та СП [7].

В рішенні Харківського окружного адміністративного суду від 04.08.2025 № 520/15831/25 суд зазначив, що військовозобов'язані особи мають обов'язок періодично проходити медичний огляд на підставі відповідного направлення. При цьому, військовозобов'язані, які уточнили свої облікові дані, на медичний огляд викликаються повісткою, а направлення видається військовозобов'язаним, які підлягають призову на військову службу. Під час вручення роздрукованого направлення військовозобов'язаним та резервістам під особистий підпис доводяться вимоги законодавства щодо відповідальності громадян за ухилення від військової служби під час мобілізації, у тому числі за ухилення від проходження медичного огляду за направленням районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки, та строк завершення медичного огляду. Разом із тим, як зазначалося, позивач має чинну відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації на підставі пункту 18 частини першої статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» у зв'язку з обійманням посади судді. Незважаючи на наявність чинної відстрочки, 11.06.2025 позивачу було видано направлення на проходження військово-лікарської комісії. Водночас, відповідно до пункту 63 Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16.05.2024 № 560, військовозобов'язані, у яких строк дії відстрочки від призову під час мобілізації не завершився, не підлягають направленню на медичний огляд. Так, із цього правила існують чітко визначені виключення, зокрема: у разі прийняття на військову службу за контрактом, визнання особи обмежено придатною без проходження повторного огляду або за наявності добровільного волевиявлення пройти медичний огляд. Проте, відповідачем до матеріалів справи не надано доказів на підтвердження вищенаведених обставин, а саме: прийняття позивача на військову службу за контрактом, визнання позивача обмежено придатною без проходження повторного огляду або за наявності добровільного волевиявлення позивача пройти медичний огляд. У контексті наведеного, суд звернув увагу на те, що направлення позивача на медичний огляд за відсутності передбачених законом підстав прямо суперечить вимогам частини другої статті 19 Конституції України, згідно з якою органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачений Конституцією та законами України. Так, під час складання направлення на проходження позивачем військово-лікарської комісії відповідачем не було враховано правовий статус позивача як особи, яка відповідно до закону має відстрочку від мобілізації. Під час розгляду справи відповідачем не надано належних та допустимих доказів наявності законної підстави для медичного огляду позивача, зокрема добровільної згоди або інших виняткових обставин. За таких обставин суд прийшов до висновку, що направлення № 3859738 від 11.06.2025 на ім'я позивача на проходження військово-лікарської комісії видано без наявності передбачених чинним законодавством підстав, з порушенням вимог пункту 63 Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 560, та є протиправним [8].

Висновки. Проведене нами дослідження дає підстави стверджувати, що з огляду на чинне законодавство України, на судову практику, яка постійно поповнюється новими судовими рішеннями, проходження медичного огляду є обов'язковим лише для тих, хто просить відстрочку з мотивів стану здоров'я або виявив бажання самостійно пройти військово-лікарську комісію. У випадках, коли підставами для відстрочки є інші причини, наприклад родинні обставини, здобуття відповідної освіти, здійснення наукової та науково-педагогічної діяльності, наявність бронювання за місцем роботи, вимоги ТЦК та СП пройти військово-лікарську комісію є необґрунтованими і не мають законних підстав.

Це в свою чергу підтверджує необхідність розроблення для ТЦК та СП як мінімум відповідних роз'яснень, або суттєвого покращення нормативно-правової бази з відповідних питань.

Крім того, ТЦК та СП не може направляти на ВЛК, якщо строк дії відстрочки не завершився. ТЦК та СП може направити на ВЛК під час діючої відстрочки виключно в окремих випадках, передбачених чинним законодавством.

Примусове направлення на ВЛК у таких ситуаціях з боку ТЦК та СП буде створювати зайве навантаження як на останніх, так і на співробітників лікарень, зайвий тиск на бізнес, оскільки військовозобов'язані, які уточнили свої данні, мають належним чином оформлену відстрочку, вимушені будуть витратити час на відвідування ТЦК та СП, судів, замість того щоб працювати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України Верховна Рада України від 21.10.1993, № 3543-ХІІ: станом на 12.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 12.10.2025).
2. Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.2024, № 560: станом на 05.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.10.2025).
3. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 14.08.2008, № 402: станом на 22.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text> (дата звернення: 12.10.2025).
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист: Закон України Верховна Рада України від 21.03.2024, № 3621-ІХ: станом на 15.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3621-20#Text> (дата звернення: 12.10.2025).
5. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124779716> (дата звернення: 12.10.2025).
6. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120504508> (дата звернення: 12.10.2025).
7. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127196282> (дата звернення: 12.10.2025).
8. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130600044> (дата звернення: 12.10.2025).